

ISTORIJS ERDVĖS „UŽKARIAVIMAS“ XXI AMŽIAUS RUSIJSOJE: NEGATYVIOJI ISTORINĖ TAPATYBĖ?¹

Aurimas Švedas

Humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: aurimas.svedas@if.vu.lt

Įvadas¹

Posovietinėje erdvėje gyvenančių visuomenių patiriami radikalūs pokyčiai sociopolitinėje sferoje nulemia virsmus jų sociokultūrinėje savivokoje, keičia ne tik dabarties suvokimą arba koreguoja ateities matymo perspektyvą, bet ir sukuria naujo santykio su praeitimi būdų. Šiuolaikinė Rusija – tipiškas pavyzdys posovietinės šalies, kurios visuomenės gyvenimo kokybė sparčiai kinta, kartu nulemdama radikalią mentalinės visuomenės būklės kaitą, o pastarosios išraiška galima laikyti ir šiuo metu ypač suaktyvėjusius bandymus konstruoti naują istorinę tapatybę.

Šiame straipsnyje keliamas tikslas pažvelgti į istorinės erdvės „užkariavimo“ XXI a. Rusijoje procesą iš keleto perspektyvų, kurias atveria politologijos ir istorijos mokslų galimybės, bandant atsakyti į klausimą, kokios priežastys išprovokavo tą procesą, kiek jis yra savaiminis arba valdomas, kaip būtų galima apibrėžti tikėtinus šių slinkčių visuomenės savivo-

koje padarinius. Tokių klausimų kėlimas ir sprendimas padės geriau suvokti posovietinės erdvės visuomenių patiriamus transformacijos procesus ir pastarųjų įtaką konkrečiau socioumo vertybinėms orientacijoms, istorinei atminčiai, tapatybės struktūrai.

Rusijoje aktyviai vykstantys naujų istorinės atminties modelių ir visuomenės / valstybės tapatumo konstravimo darbai lietuvių istorikų iki šiol nagrinėjami gana fragmentiškai². Vakarietiški žvilgsniai į Rusijos viešojoje erdvėje vykstančius procesus taip pat kol kas nėra gausūs³. O Ru-

² Kalbant apie lietuvių istorikų pastangas šioje srityje visų pirma paminėtinas Ramūno Trimako refleksijos. Žr.: *Trimakas Ramūnas* „Trečiosios Romos“ atkūrimas: Kelios eseistinės pastabos apie Rusijos geopolitinę retoriką // *Naujasis židinys-Aidai* (toliau – *NŽ-A*). 2004, Nr. 12, p. 610–614; Mirtini draugai per amžius // *NŽ-A*. 2007, Nr. 7, p. 307–312; Šiuolaikinės istorinio naratyvo refleksijos radikaliojoje Rusijos publicistikoje // *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. 2007, Nr. 67, p. 55–62; „Imperinė atmintis ir istorijos mokymas: „Vakarų Rusijos“ sampratos klausimu // *NŽ-A*; 2009, Nr. 3–5, p. 98–107. Taip pat žr. *Šepetys Nerijus*. Lietuvos vaizd(avi)m(avi)s šiuolaikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose // *Lietuvos istorijos studijos*. 2008, t. 22, p. 144–162.

³ Šiame kontekste pažymėtina iniciatyva – Friedricho Neumanno fondo 2007 m. liepos 12–13 d. Maskvoje organizuotas kolkoviumas „Praeitį: rusiškoji ir vokiškoji priegios“, kuriame rusų ir vokiečių istorikai pasikeitė nuomonėmis apie jų visuomenėse

¹ Šis straipsnis parengtas pranešimo, skaityto antrajame Lietuvos istorikų suvažiavime, vykusia me 2009 m. rugsėjo 10–12 dienomis Klaipėdoje, pagrindu.

sijos humanitarų bendruomenė yra įsitraukusi į aktyvią diskusiją, kurioje bandoma pateikti šio proceso kokybinę charakteristiką ir vertinimus⁴. Toks šio reiškinio istoriografinių refleksijų fragmentiškumas ir netolygus dėmesio pasiskirstymas skatina įdėmiau įsižiūrėti į savito mentalinio darinio, vadinamo „valstybinio patriotizmu“⁵, konstravimo Rusijoje darbus.

susiklosčiusius santykius su istorine atmintimi. *Žr. šio kolokviumo medžiagą: Настоящее прошлое: как обходиться с историей и памятью? Материалы российско-немецкого коллоквиума. Москва, 2008; Прошлое: российский и немецкий подходы. Материалы российско-немецкого коллоквиума. Библиотека либерального чтения. Москва, 2008, т. 21. Gilus, paremtas puikiu išmanymu žvilgsnis į Rusijoje vykstančius „valstybinio patriotizmo“ konstravimo darbus: *Lucas Edward*. Naujas šaltasis karas: Kremliaus keliama grėsmė Rusijai ir Vakarams. Vilnius: Baltos lankos, 2008.*

⁴ Konceptualiai kritiško požiūrio į minėtus procesus pavyzdžiu Rusijos viešojoje erdvėje laikytinas istoriko Jurijaus Afanasjevo penkių straipsnių ciklas „Nugalėjusios daugumos tragedija: gimtosios istorijos ir jos interpretacijų apsvartymai“, paskelbtas 2007 m. spalio–gruodžio mėnesiais laikraštyje „Новая Газета“. Šis straipsnių ciklas yra prieinamas internetinėje minėto laikraščio versijoje: <http://www.novayagazeta.ru/> (kai kurios J. Afanasjevo refleksijos yra 2009 m. perspausdintos žurnalo „Naujas židynis-Aidai“ Nr. 3–5 ir Nr. 6 puslapiuose). Radikalijai priešingos nuomonės pavyzdžiai, kai politikai, mokslininkai, visuomenės atstovai pasisako už valingą „naujos ideologijos“, „naujo istorinio pasakojimo“, „naujos tapatybės“, subordinuotos valstybės arba valdžios interesus, kūrimą Rusijos viešojoje erdvėje yra ganėtinai daug. Tipiškas pavyzdys: 2009 m. rugpjūčio 31 d. nuskambėjęs Rusijos prezidento Dmitrijaus Medvedevo pareiškimas, kad istorijos vadovėliuose „reikia įvesti tvarką“. Apie tai plačiau žr. straipsnyje internetiniame naujienų portale „rosbalt“: <http://www.rosbalt.ru/2009/08/31/667741.html> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

⁵ Sąvoka „valstybinis patriotizmas“ vartojama tiek Rusijoje, tiek Vakaruose siekiant apibrėžti valingas šalies politinio elito pastangas konstruoti savitą, valstybės interesams subordinuotą patriotizmo modelį, į jo struktūrą įkomponuojant tam tikrus ideologinius postulatus, istorinio pasakojimo elementus, politinių technologijų konceptus ir taikant įvairius viešųjų ryšių sprendimus. Vienas iš žvilgsnių į pastarąjį modelį ir jo santykį su rusiškoju nacionalizmu: *Латыпов Рэм. Антигосударственный национализм. Прегіа интернету: http://www.lentacom.ru/analytics/508.html* [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

1. Rusiškasis „valstybinis patriotizmas“ – politologinis „mąstymo kaukių“ pjūvis

1.1. Ideologinis vakuumas ir „mąstymo kaukių“ formavimasis

Po Sovietų Sąjungos žlugimo susikūrusi Rusijos valstybė daugiau nei penkiolika metų egzistavo savo vykdomos vidaus bei užsienio politikos nesiedama su aiškesne ideologine bei vertybine sistema. Posovietinėje Rusijoje, ištįsą dešimtmetį jautusioje gilius socialinius, ekonominius bei politinius sukrėtimus, o nuo 2000 m. įžengusioje į santykinio stabilumo etapą, *pragmatiniai* (visų pirma – *finansiniai*) interesai visuomet buvo daug svarbesni nei tam tikri *ideologiniai* ir *vertybiniai* orientyrai. Todėl iki 2004–2005 m. Rusijos viešojoje erdvėje vykusiems procesams galėję daryti įtaką asmenys ir institucijos visų pirma rūpinosi žinių apie tai, kas iš tiesų vyksta šalyje, slėpimu arba „pagražinimu“ bei vakarietišku vertybių įtvirtinimo visuomenėje, valstybėje ir ekonomikoje imitacija prieš Vašingtono ir Briuselio „revizorius“. Dabartinis Rusijos politikos ir finansų elitas – ideologinio vakuumo erdvės sąlygomis išgyvenę ir savo galią pajutę žmonės, kuriems žodis „idėjos“ virto sėkmingos bei atsiperkančios investicijos į konkrečią viešųjų ryšių bendrovę sinonimu. O viešieji ryšiai, žinia, dažniausiai ne atspindi, bet simuliuoja tikrovę, todėl šioje srityje visų pirma operuojama ne informacija ir prasmėmis, o pranešimais ir įvaizdžiais. Todėl ir šiandieninės Rusijos politinio elito atstovai gali vaidinti slavofilus arba zapadnikus, liberalus arba „vanagus“, socialdemokratų arba konservatorių, „Led Zeppelin“ arba „Liube“ gerbėjus – tai priklauso nuo auditorijos. Toks požiūris jiems leidžia

vienoje ideologinės bibliotekos lentynoje surikiuoti Aleksandro Dugino, Franklino Ruzvelto ir Aleksandro Solženycino tekstus bei sumaniai žongliuoti iš konteksto ištrauktomis skambiomis citatomis.

Ne paslaptis – bjaurioji kaukių savybė yra ta, kad jos retsykiais prilimpa prie veido. Todėl nenuostabu, kad mes jau kurį laiką turime galimybę stebėti, kaip pirmųjų Rusijos asmenų televizijos ekranuose ir viešuose renginiuose „prisimatuoti“ vaidmenys palengva transformuojasi į tokių reiškinį, kuris pretenduoja tapti naujosios Rusijos ideologine, vertybine, sociokultūrine savastimi. Šis darinys – labai nevie-nalytis. Rusijos „valstybinio patriotizmo“ ideologija iki šiol nėra pateikta sisteminiu pavidalu, daugiau jos apraiškų galima rasti kino ir televizijos ekranuose bei populiariojoje literatūroje nei „rimtuose“ akademinuose veikaluose⁶. Bene aiškiausią šiandieninės Rusijos sociokultūrinės tapatybės paveikslą ir „valstybinio patriotizmo“ eskizą, kuriame surandama vietos ir XX a. istorijos apžvalgai, iki šiol yra sukūręs režisierius Nikita Michalkovas savo filme „Dvylika“⁷. Tai neturėtų stebinti – pati „Putino doktrina“, lėmusi šalies raidą po 1999-ųjų, nėra koks nors sudėtingas intelektualinis produktas, o greičiau *situacini*s ir *intuityvus* tezių rinkinys – **instrumentas**, nukreiptas ne keisti tikrovę, bet konservuoti ją ir tuo pat metu – koreguoti šiuo instrumentu veikiamų žmonių požiūrį

⁶ Šiame kontekste kaip išskirtinis reiškinys paminėtina Aleksejaus Čadajevio parengta knyga „Putinas. Jo ideologija“: *Чадаев Алексей. Путин. Его идеология*. Moskva: Европа, 2006.

⁷ Filmas „Dvylika“, kurio premjera įvyko 2007 m., yra JAV režisieriaus Sidney Lumeto 1957 m. sukurtos kino juostos „Dvylika įtūzusių vyriškių“ (*12 Angry Men*) perdirbinys.

į juos supantį pasaulį⁸. Todėl pabandžius „preparuoti“ šį intelektualinį darinį „politologiniais instrumentais“ ganėtinai greit paaikškėja, kad iki šiol jo stuburą sudarė du konceptai – „energetinė supervalstybė“ ir „suvereni demokratija“ – priskirtini ne tiek *politologijos*, kiek *polittechnologijos* sričiai. Ko siekė šiandieninio Rusijos politinio elito malonę užsitarnavę politinių technologijų „burtininkai“, konstruodami tas sąvokas, ir kokią prasmę arba josios reigimybę pasistengė joms suteikti?

2004–2005 m. savo tapatybę Rusija pabandė „susigrąžinti“ arba „surasti“ apsi-brėždama, kuo ji skiriasi nuo kitų tarptautinės politikos subjektų, įvardydam, kas yra jos draugai bei priešai ir stodama į aršią konfrontaciją su pastaraisiais viešojoje erdvėje. Gana greitai Rusijos politiniam elitui tapo aišku, kad kalbantis su Vakaraais pakeltu tonu, o ir vidaus vartojimui, reikia „argumentų“. Parengiamieji naujos ideologijos kontūrų pateikimo visuomenei darbai buvo pradėti 2006 m. vasarą – birželį surengtoje spaudos konferencijoje Rusijos Federacijos (toliau – RF) prezidento administracijos pavaduotojas Vladislavas Surkovas pareiškė esą valstybės valdymo sistema – „valdžios vertikalė“⁹ – Rusijoje bus neilgaamžė be ją įprasminančios ideologijos. Analogiškas mintis šis naujojo „valstybinio patriotizmo“ modelio kūrė-

⁸ Šiais aspektais „Putino doktrina“ turi daug bendrumų su sovietinio istorijos mokslo paradigma. Žr. Gwidono Zalejko, atliktą išraiškingą analizę, kaip sovietinis istorijos mokslas eglėsi su tikrove: *Mark-sistowski paradygmat badań historycznych. Povo-jenna historiografia ZSRR o powstaniu kapitalizmu*. Toruń: Wydawnictwo UMK, 1993, s. 130.

⁹ „Valdžios vertikalė“ – V. Putino prezidentavimo laikotarpiu įsitvirtinęs terminas, apibūdinantis priemonių kompleksą, kurio tikslas – stiprinti centrinę valdžią šalyje ir tuo pat metu silpninti politinę opoziciją bei Rusijos regionų elitą.

jas plėtojo ir tų pačių metų rugpjūtį – ši kartą pabrėždamas, kad, siekdama pelnytį pagarbą tarptautinėje arenoje, Rusija privalo kuo greičiau susikurti nacionalinę ideologiją. Taigi, Rusijos polittechnologai buvo pakankamai sąžiningi: poreikis suteikti „valdžios vertikalei“ prasminį foną šalies gyventojų akyse ir kartu būtinybė sėkmingiau pristatyti Rusijos valstybę kitų tarptautinės politikos subjektų akivaizdoje privertė Kremlių imtis ideologinio savojo kurso įteisinimo veiksmų.

1.2. „Energetinė supervalstybė“ – *bravūra kainos už barelį gniaužtuose*

„Energetinės supervalstybės“ terminą 2005 m. pabaigoje suformulavo pats RF prezidentas Vladimiras Putinas. Kuriant šį propagandinį konstrukta ir panaudojant jį Vakarų viešojoje erdvėje norėta pabrėžti, kad Rusija yra pasiryžusi aktyviai prisidėti prie globalių energetikos problemų sprendimo¹⁰. Apie tai V. Putinas kalbėjo prieš 2006 m. liepą Sankt Peterburge įvykusį G-8 valstybių vadovų pasitarimą, pareikšdamas, kad Rusijos tikslas – tapti „energetine supervalstybe ir užtikrinti energetinį stabilumą Europoje bei platesniame regione“¹¹. O vidaus vartojimui skirtuose tekstuose ir pasisakymuose, kuriuose jau buvo galima peržengti Vakarams įprasto politikorektiško kalbėjimo ribas, Kremliaus linijai atstovaujantys politikai nedvi-

¹⁰ Žr. simptominių tokios argumentacijos pavyzdį: 2006 m. rugsėjo 12 d. Aleksandro Privalovo straipsnį „Politinė uoslė“ laikraštyje „Komsomolskaja pravda“. Prieiga internetu: <http://www.kp.ru/daily/23771/57248/> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

¹¹ Plačiau apie tai žr. 2006 m. gruodžio 12 d. Mato Jakaičio straipsnį „Energetinė supervalstybė: galimybės, tikrovė ir pasekmės kaimynams“ tinklapyje „geopolitika“. Prieiga internetu: <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=257> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

prasmiskai leisdavo suprasti, kad „energetinės supervalstybės“ planuose visų pirma yra leisti pasauliui patirti, kad Rusija „atsitiesė“ ir, naudodamasi energetinių išteklių svirtu, imsis aktyviai keisti geopolitinę tikrovę. Tačiau Rusijos visuomenės ausyse išdidžiai aidinčio žodžių sąskambio „energetinė supervalstybė“ gana greitai buvo atsisakyta dėl kelių priežasčių: 1) Vakarūs šis žodžių derinys vienu metu ir juokino, ir šiurpino dėl jų potekstės (Bruselio ir Vašingtono kabinetuose „energetinės supervalstybės“ koncepcija buvo suprasta kaip Rusijos noras „priřiti“ Europą prie naftos ir dujų „dozės“); 2) posovietinės erdvės šalims tas ideologinis akcentas suteikė argumentą polemikoje su ES ir NATO partneriais svarstant klausimą, ar Rusijoje iš tiesų atgimsta imperinės ambicijos; 3) Rusijos vyriausybės ir prezidento kritikai šalies viduje įgijo papildomų argumentų Kremliaus politiką parodydami kaip siekį valstybę paversti žaliaviniu Vakarų priedėliu; 4) naftos kainų svyravimų ciklai apnuogino „energetinės supervalstybės“ koncepto bergždumą ir nepagrįstumą ilgalaikėje perspektyvoje. Taigi, viešieji ryšiai ši kartą pralaimėjo tikrovei – „mąstymo kaukė“ pasirodė per ankšta.

1.3. „Suvereni demokratija“ – *laissez faire rusiškai*

Esminiai naujojo „valstybinio patriotizmo“ postulatai apie „suverenos demokratijos“ specifika buvo išsakyti 2006 m. išleistoje V. Surkovo brošiūroje „Svarbiausios šiuolaikinės Rusijos raidos tendencijos bei perspektyvos“¹² ir tų pačių metų lapkričio

¹² *Сурков Владислав. Основные тенденции и перспективы развития современной России. Москва: Издательство Современной гуманитарной академии, 2006.*

20 d. žurnale „Ekspertas“ pasirodžiusiame šio aukšto valdininko straipsnyje „Ateities nacionalizacija“¹³. Kokio tikslo siekiant šis žodžių darinys buvo sviestas į Rusijos viešąją erdvę? „Suverenios demokratijos“ sąvoka visų pirma skiriama vidutiniam statistiniam RF gyventojui, kuriam Rusijos kaip savarankiško bei išskirtinio tarptautinės politikos ir civilizacijų sanklodos subjekto apibrėžimas yra atpažįstamas (Sovietų Sąjunga taip pat prisistatė kaip unikali valstybė), priimtinas (sociologų tyrimai fiksuoja aiškius didžiaivalstybinės mąstysenos recidyvus rusų visuomenėje¹⁴) bei suteikiantis atspirtį nacionalinei savimonei bei savivertei. Šiuo atveju Rusijos išskirtinumo vaizdinys yra sukurtas vengiant gilesnės šalies istorijos, kultūros, visuomenės ar politinės sistemos analizės. Anot V. Surkovo koncepcijos, Rusijos suverenitetui didelę grėsmę kelia „minkštasis absorbavimas“ (rus. *мягкое поглощение*), kurio metu „išplaunamos“ visuomeninės vertybės, o valstybė jos piliečių akyse parodoma kaip neveiksni, todėl kyla vidiniai konfliktai. „Minkštojo absorbavimo“ procesą sukuria Vakaruose konstruojamų „oranžinių technologijų“ veikimas. Nuo

¹³ Сурков Владислав. Национализация будущего. Prieiga internetu: http://www.expert.ru/printissues/expert/2006/43/nacionalizaciya_budushego/ [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

¹⁴ Nors sociologinių apklausų metu dauguma joje dalyvaujančių respondentų pasisako prieš didvalstybinį šovinizmą, kiti klausimai ir į juos gauti atsakymai aiškiai parodo, kad rusų visuomenės mentalitete egzistuoja griežta „priešų–draugų“ perskyra, fiksuojama aukštos savivertės ir lengvos paniekos *kitam* jausena, pasireiškia „apgultos tvirtovės“ sindromo recidyvai. Apie šiuos rusų visuomenės mentaliteto ypatumus žr. 2008 m. lapkričio 15 d. laikraščio „Novaya gazeta“ publikaciją „Išivaizduojamos viršenybės sindromas“. Prieiga internetu: <http://www.novayagazeta.ru/data/2008/77/13.html> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

šių technologijų keliamo pavojaus, anot V. Surkovo, visų pirma gali apsaugoti tautiškai orientuoto, labiausiai išsivysčiusio visuomenės sluoksnio (verslininkai ir biurokratai) formavimasis. O pastarasis turi teisę parinkti Rusijai savitą – suverenų – raidos kelią, kuris nebūtinai turi būti identiškas kitų Vakarų valstybių politinės raidos procesui.

„Suverenios demokratijos“ sąvoka ir ją pagrindžiantys teoriniai išvedžiojimai Rusijos politiniam elitui leido pasiekti keletą tikslų: 1) iš provokarietiškų bei dešiniųjų pažiūrų politikų buvo atimta dalis jų retorinių priemonių, taip suklaidinant visuomenę ir sumažinant pastarųjų politikų įtaką ideologijos srityje; 2) rastas būdas kaip bent iš dalies neutralizuoti / valdyti Rusijoje nuosekliai kylantį nacionalistinį judėjimą, visuomenei pasiūlant *kompromisinio patriotizmo*, tiesiogiai subordinuoto valdžios elitui, variantą¹⁵; 3) suformuluoti argumentai, kuriais šalies visuomenės akyse buvo pagrįsta įsigalėjusi komercinių ir valstybinių institucijų simbiozė *biurokratinis kapitalizmas*; 5) sukurta strategija, leidžianti teisėtai atsiriboti nuo Vakarų primetamo žaidimo taisyklių, kai Rusija būdavo verčiama nuolat imituoti demokratinius procesus arba teisintis dėl šių imitacinių veiksmų stygiaus. Šiuo atveju

¹⁵ Nacionalizmo ir Rusijos valdžios konstruojamos valstybinės ideologijos santykis – atskiro tyrimo reikalaujanti tema. Plačiau apie šią problemą žr. vertinimus iš lietuviškosios perspektyvos: 2007 m. birželio 27 d. Vytauto Kinčiniaičio straipsnis „Rusiškasis nacionalizmas – svyruojantis Golemas“. Prieiga internetu: <http://www.geopolitika.lt/?artc=917> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.]. Vertinimai iš rusiškosios perspektyvos: 2008 m. gruodžio 8 d. Boriso Tumanovo straipsnis „Neįpareigojantis patriotizmas“. Prieiga internetu: http://www.gazeta.ru/comments/2008/12/08_a_2906451.shtml [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

Kremlius polittechnologams pavyko bent trumpam išprausti tikrovę į jiems reikalingus rėmus.

Nepaisant ilgainiui išryškėjusio intelekto „energetinės supervalstybės“ sąvokos bergždumo ir politologinio neadekvatumo bei kai kurių „suverenos demokratijos“ koncepcijos trūkumų, pastaruoju metu privertusių Rusijos politinį elitą imtis konstruoti naujas teorijas¹⁶, „valstybinio patriotizmo“ statinys nesugriuvo. Jį sudarančių idėjų diskredituoti nesugebėjo ir 2008 m. Rusiją visu smarkumu užgriuvusi pasaulinė bei regioninė ekonominės krizės. Kodėl taip nutiko? Kokie kompensaciniai mechanizmai subalansavo atsiradusius ideologinio modelio „trūkumus“? Atsakyti į pastarąjį klausimą būtų sunku, o gal ir neįmanoma, jeigu liktume politologijos ir politinių technologijų lauke. Todėl pats laikas persikelti į istorijos plotmę, nes istorinis pasakojimas šiandieninei Rusijos visuomenei atlieka vieną svarbiausių *kompensacinio* ir *konsoliduojančio mechanizmo* vaidmenį.

2. Rusiškasis „valstybinis patriotizmas“ – istorinis „mąstymo kaukių“ pjūvis

Posovietinės Rusijos santykis su praeitimi labai kompliktuotas ir prieštaringas. Tai visų pirma galima paaiškinti ilgalaikę

¹⁶ 2009 m. rudenį vis garsiau pasigirsta kalbos, kad „suverenos demokratijos“ koncepciją bus bandoma pakeisti nauja idėjine doktrina. Apie tai plačiau žr. žurnalo „The New Times“ straipsnį „Kremlius be idėjų. Kokia pamaina pakeis „suverenią demokratiją“. Prieiga internetu: <http://newtimes.ru/articles/detail/6323/> [žiūrėta 2009 m. spalio 1 d.]. Taip pat žr. naujienų tinklalapyje „rosbalt“ paskelbtą publikaciją: „Laukiant kadrinių permainų ir ideologijos kaitos“ <http://www.rosbalt.ru/2009/10/05/677566.html> [žiūrėta 2009 m. spalio 5 d.]. Informatyvus „Nezavisimaja gazeta“ paskelbtas straipsnis „INSOR ir demokratija“: http://www.ng.ru/politics/2009-10-02/2_insor.html [žiūrėta 2009 m. spalio 2 d.].

traumine rusų visuomenės patirtimi¹⁷, susijusia tiek su sovietinio, tiek su posovietinio sociopolitinio gyvenimo ypatumais. Šiuo atveju, bandant svarstyti „valstybinio patriotizmo“ fenomeną ir visuomenėje besiklostančios istorinės tapatybės klausimą, pirmiausia reikia išskirti kelias traumines Rusijos sociumo patirtis XX a.:

1. Beveik ištisas šimtmetis praleistas fiziniame, intelektiniame ir emocijiniame kalėjime paliko gilius randus visuomenės savivokoje ir sudarė prielaidas savotiškam Stokholmo sindromui, kai auka įsimyli skriaudiką, atsirasti.
2. Sovietinės imperijos irimo proceso netikėtumas ir greitis, kai, pasinaudojant taiklia žurnalisto Leonido Porfionovo metafora, vieną rytą prabudę žmonės išgirdo: „SRSS nebeegzistuoja. Visiems ačiū. Visi laisvi“¹⁸ – sukėlė didžiulę emociją sumaištį imperijos „vyresniųjų brolių“ galvose.
3. Šią sumaištį dar labiau paskatino tolesnė 1990-ųjų patirtis, kai Rusijai teko iš supervalstybės, kuri dešimtmečius truncančios geopolitinių šachmatų su JAV partijos metu žaisdavo tautų ir valstybių likimais, statuso nusileisti iki skurdžios regioninės valstybės lygmenis.
4. Imperijos didybę išmainius į demokratinę sanklodą ir rinkos ekonomiką, Rusijos visuomenės laukė dar

¹⁷ Lietuvių visuomenės istorinė patirtis traumos reiškiniu aspektu analizuojama: *Gailienė Danutė*. Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu. Vilnius, 2009. Analogišką žvilgsnį galima pritaikyti ir lietuvių visuomenės „skriaudėjui“.

¹⁸ Žr. 2009 m. birželio 17 d. Leonido Porfionovo interviu laikraščiui „Novaja gazeta“. Prieiga internetu: <http://www.novayagazeta.ru/data/2009/063/23.html> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

viena traumuojanti patirtis – suvokimas, kad laisvė tikrovėje tereiškia lygias galimybes visiems būti nelygiems, kuria visų pirma pasinaudojo buvusieji „lygiausi tarp lygių“ – partinė nomenklatura.

Ši keleriopa patirtis, išrašiusi kolektyvinėje visuomenės atmintyje, sukūrė komplikuoatą santykį su praeitimi, kurį galima įvardyti kaip blaškymąsi tarp žuvusios Atlantidos didybės paieškų ir mirusio liūto spardymo. Bandantys perprasti pastarąjį santykį politologai ir istorikai sutaria, kad vienareikšmiškai atsakyti į klausimą – kokią valstybinę tradiciją šiuolaikinė Rusija ruošiasi tęsti, kieno įpėdine save laiko – yra neįmanoma. Dėmesingesnis žvilgsnis į Rusijos istorikų tekstus, pasirodančius šios šalies mokslinėje periodikoje ir žiniasklaidoje, leidžia teigti, kad šiuo metu *dominuoja selektyvus santykis su istorija*: iš skirtingų praeities etapų pasiimama tik tai, kas gera ir gražu. Pabandžius paanalizuoti, kaip rusai elgiasi su savąja XX a. istorija, paaiškėtų, jog iš šio šimtmečio linkstama pasisavinti visas ginklo pergales, atominės bombos sukūrimą, Gagarino skrydį į kosmosą, aktyvus užsienio bankuose ir vietą Jungtinių Tautų Saugumo Taryboje, o visas purvas ir gėda (pradedant masinėmis represijomis ir baigiant invazija į Afganistaną) „lai lieka mirusiam liūtui“. Tokiu principu sudurstytas istorinis pasakojimas, kuriuo remiasi „valstybinis patriotizmas“, yra panašus į įvairiaspalvį, iš skirtingos formos lopinių susiūtą skiautinį: Rusijos istorija jame atsiskleidžia kaip galybės ir ramybės laikotarpių, kuriuos užtikrino stipri centrinė valdžia, seka. Šie laikotarpiai yra pertraukiami trumpų, bet baisių sumaišties priepuolių (1917 m. revoliucija, Michailo Gorbačiovo inspiruota *perestroika*

ir Boriso Jelcino 1990-ieji). Teigiami šio trūkinėjančio istorijos pasakojime herojai – valdovai, kurie gebėdavo savo rankose sutelkti kuo daugiau galios, neigiami – kurie šią galią iššvaistydavo arba praradavo, kartu susilpnindami Rusiją.

Konstruojant tokią, selektyvią ir maksimaliai – iki baltos ir juodos spalvų paletės – supaprastintą istorinio pasakojimo schemą, buvo išvengta didžiulės problemos: kokiose lentynose rusų visuomenės istorinė atmintis turi išdėlioti su Rusijos valstybingumu XX a. neatskiriama susijusias, tačiau odiozines personalijas, lėmusias SSRS ir jos gyventojų likimą. Taigi, Stalinas ir kitos mažesnio bolševikinio blogio „inkarnacijos“ į istorijos šiukšlyną nenukeliavo. Priešingai – kruvinausio SSRS vadovo vykdytos represijos mokykliniuose istorijos vadovėliuose imamos pateisinti¹⁹, jo personalija susilaukė masinio visuomenės palaikymo 2008 m. valstybinio televizijos kanalo RTR organizuotame konkurse „Vardas Rusija“²⁰, šiam

¹⁹ Žr. tipiską pavyzdį: История России, 1945–2008. 11 класс. Москва, 2008. Šie kontroversiški vertinimai sukėlė nemažą atgarsį Rusijos visuomenėje. Viena iš kritiško žvilgsnio atveriamų perspektyvų – 2008 m. rugpjūčio 25 d. laikraštyje „Vremya novosti“ išspausdintas Anatolijaus Bernšteino straipsnis „Racionalus žmogų judysčių valdymas“. Prieiga internetu: <http://www.vremya.ru/2008/154/51/211168.html> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

²⁰ Apie šį konkursą plačiau žr.: interneto portale „rosbalt“ 2008 m. rugsėjo 27 d. paskelbtą straipsnį „Nepaskutinis herojus“. Prieiga internetu: <http://www.rosbalt.ru/2008/09/27/527572.html>; Jurijaus Bogomolovo 2008 m. spalio 24 d. tekstą „Pavardė „Rusija“. Vardas „Stalinas“?“. Prieiga internetu: <http://www.rian.ru/authors/20081024/153750695.html>; Istoriko Olego Chlevniuko 2008 m. gruodžio 1 d. interviu „Stalino menedžmentas“. Prieiga internetu: <http://www.itogi.ru/obsch/2008/49/135046.html>; Jevgenijaus Lesino 2008 m. gruodžio 29 d. straipsnį „Rusiška trijulė: Stalinas, Stalinas ir Stalinas“. Prieiga internetu: http://www.ng.ru/politics/2008-12-29/2_rusname.html [visos nuorodos žiūrėtos 2009 m. rugsėjo 10 d.].

asmeniui pagerbti stačiatikių bažnyčiose imtos piešti ikonos, „tautų tėvui“ vietos atsirado ir 2009 m. pradėtame pardavinėti paaugliams skirtame kompiuteriniame žaidime, kuriame Stalinas padeda apginti Sibirą nuo marsiečių invazijos²¹.

Pastarieji faktai neturėtų stebinti – žvelgiant iš pirmiau pristatyto, kertinio rusų istorinės tapatybės požiūrio taško – svarbiausias dalykas yra Rusijos valstybingumas ir jo stiprybė, o kokia kaina už jį sumokėta, ne taip jau svarbu. „Valstybinio patriotizmo“ vertybių skalėje svarbiausia yra *tarnavimo valstybei, nepaisant kaip kinta jos istorinės formos*, idėja. Bet kuri (carinė ar komunistinė) valdžia – aukščiau visų teisinių ar etinių kanonų, jeigu tik ji puoselėja bei stiprina Rusiją. Tokia koncepcija sukūrė ir savitą ruso valstybininko sampratą. Jo etalonu galima laikyti „sovietinį aristokratą“, 1943, 1977 ir 2001 m. valstybės himno teksto autorių Sergejų Michalkovą²². Pasakius tai derėtų konstatuoti ir dar vieną dalyką – „valstybinio patriotizmo“ konstravimo darbas, kai išeinama už politinių technologijų ribų, jau nebėra vienkryptis procesas, kurio metu politinis elitas gudriai manipuliuoja pasyviomis visuomenės masėmis, paruošdamas jų sąmonę ir taip pasiekdamas

norimų rezultatų. Kaip įžvalgiai pažymėjo Rusijos istorikas Dmitrijus Furmanas, stebėdamas aptariamus procesus: „Mes matome didžiulę „valstybingumo“ ideologijos jėgą. Ją akumuliuoja psichologija žmonių, gyvenančių šalyje, kurios istorija susideda iš trumpų laisvės laikotarpių, virstančių sumaištimi ir todėl inspiruojančių „bėgimą nuo laisvės“ į autoritarinių režimų prieglobstį. Tuo pat metu ši jėga pati lemia apibrėžto istorinio ritmo išlaikymą ir atkuria tikrovę, kurios atspindys yra. Psichologija, ideologija ir institucinė tikrovė yra viena visuma.“²³

Visuomenės apžvalgininkai, politologai ir istorikai, analizuodami Rusijos viešosios erdvės sanklodos ypatumus 2008–2009 m., prieina prie vienos išvados: susidomėjimas istorija Rusijoje gerokai padidėjo ir beveik prilygsta buvusiam 1987–1988 m., kai praeities tyrinėtojų idėjos buvo užvaldžiusios žmonių protus. Skirtumas šiuo atveju tik tas, kad M. Gorbačiovo *perestroikos* metu istorikų raiška buvo susijusi su *tikros* viešosios politikos kūrimo procesu. O dabar naujoji susidomėjimo istorija banga Rusijos visuomenėje yra sukelta valstybės išlaikomos propagandinės mašinos, kurią aptarnaujantys personažai yra meistriškai įvaldę Robino Džordžo Kolingvudo taip kritikuotą „žirklių ir klijų“ metodą, leidžiantį keisti praeities formas ir spalvas pagal šį metodą taikančio asmens ar institucijos poreikius²⁴.

²¹ Žaidimo interneto puslapis: <http://stalinvsmartians.com/ru/index.html> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

Korektiškas ir įdėmus žvilgsnis į Stalino populiarumo šiandieninėje Rusijos visuomenėje problema – Boriso Dubino 2009 m. rugsėjo 21 d. straipsnyje „Ljudininkų laikas išseko“. Prieiga internetu: <http://www.kommersant.ru/doc-y.aspx?DocsID=1235879> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

²² Žr. rusų visuomenės refleksijas apie šią personaliją jai skirtuose nekrologuose: „Sąjunginės reikšmės dvarininkas“. Prieiga internetu: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1227103>; „Taip, tokio masto žmones sutikti paprasčiausiai neįprasta“. Prieiga internetu: <http://gzt.ru/Gazeta/first-page/257017.html> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

²³ Dmitrijaus Furmano 2008 m. lapkričio 18 d. straipsnis „Žingsnis nuo išdavystės iki ištikimybės ir atgal“. Prieiga internetu: http://www.ng.ru/ng_politics/2008-11-18/11_betrayal.html [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

²⁴ Apie tokius bandymus žr. 2009 m. balandžio 22 d. Andrejaus Riabovo straipsnį „Istorija kaip politikos pakaitalas“. Prieiga internetu: <http://www.gazeta.ru/column/ryabov/2977583.shtml> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 10 d.].

Taigi, pirmieji žingsniai, „valstybinio patriotizmo“ konstrukto kūrėjų žengti istorijos pavertimo politikos įrankių procese prieš keletą metų, jau davė lauktinų rezultatų. Rusijos istorikai operatyviai įgyvendino V. Putino nurodymą 2007 m. vykusio susitikimo su istorijos mokytojų atstovais Novo-Ogareve metu parengti tokius vadovėlius, kuriuose nebeliktų vietos interpretacijoms ir iš jų kylančiai dvasinei sumaiščiai bei kaltės jausmui²⁵ – labiausiai komplikuoti XX a. Rusijos istorijos procesai, įvykiai ir personalijos jau integruoti į seno ir naujo istorinio pasakojimo audinį, turintį atlikti kompensacinio ir konsoliduojančio visuomenę mechanizmo vaidmenį. Vadovėliuose nubrėžtos bendriausios praeities vertinimo schemas nuosekliai tikslinamos atskirose monografijose ir straipsniuose ir, kas ypač svarbu, per valstybinius Rusijos kanalus ORT ir RTR gausiai transliuojamuose pseudodokumentiniuose ir meniniuose filmuose. Šie plataus spektro, tačiau gerai koordinuojami veiksmai davė „valdžios vertikalės“ viršūnėje esančių žmonių iš anksto prognozuotus rezultatus ir net juos pranoko – naujaisi sociologų atliekami tyrimai atskleidžia įdomią tendenciją: rusų visuomenės elito atžalos, besimokančios prestižinėse mokyklose, ir visuomenės paribio atstovai – valkataujantys vaikai – operuoja tapačiais vaizdiniais, kai kalba pasisuka apie Rusijos vietą pasaulyje, jos netolimą praeitį ir artimiausią ateitį, visuomenės ir valstybės priešus bei draugus²⁶. „Valstybinio patriotizmo“ postuluo-

jamų idėjos Rusijos visuomenės jaunajai kartai neatrodo atgrasios ir nepriimtinos. O turintiems ne tokias „teisingas“ nuostatas visuomenės atstovams yra nuosekliai renčiami įstatymų barjerai²⁷, turintys apsunskinti alternatyvių oficialiajam diskursui istorinių pasakojimų sklaidą ir netgi egzistavimą Rusijos visuomenėje.

Išvados

1. Posovietinėje erdvėje gyvenančių visuomenių patiriami radikalūs pokyčiai socialinėje ir politinėje srityje nulemia virsmus jų sociokultūrinėje savivokoje ir sukuria naujo santykio su praeitimi būdus. Šiuolaikinėje Rusijoje aktyviai vykstantys naujos istorinės tapatybės konstravimo darbai laikytini tipišku posovietinei šaliai procesu, kurio specifiką lemia keletas aplinkybių: trauminė patirtis ir transformacijos procesus patiriančios šalies sociopolitinio gyvenimo ypatumai.
2. Po Sovietų Sąjungos žlugimo susikūrusi Rusijos valstybė daugiau nei penkio-lika metų egzistavo neturėdama aiškios ideologijos ir vertybinės sistemos. Per šį laikotarpį valstybės elitas suformavo

priešai“. Prieiga internetu: <http://www.vremya.ru/2009/105/51/231079.html> [žiūrėta 2009 m. rugšėjo 10 d.].

²⁷ Turimos omenyje šios Kremliaus atstovų iniciatyvos: 2009 m. vasarį. RF nepaprastųjų situacijų ministro Sergejaus Šoigu pateiktas įstatymo projektas „Apie Rusijos Federacijos priemones, nukreiptas prieš nacizmo, nacistinių nusikaltėlių ir jų talkininkų reabilitaciją naujose nepriklausomose valstybėse – buvusiose SSRS respublikose“; 2009 m. gegužės „Vieningosios Rusijos“ deputatų Valstybės Dūmoje iniciatyva keisti šalies baudžiamąjį kodeksą ir numatyti teisinę atsakomybę tiems, kurie abejoja vadovaujančiu Rusijos vaidmeniu antihitlerinėje koalicijoje; 2009 m. gegužę Komisijos prie RF prezidento priešintis mėginimams falsifikuoti istoriją kenkiant Rusijos interesams įsteigimas.

²⁵ Žr. stenografiją V. Putino susitikimo su Rusijos humanitarinių ir visuomeninių mokslų dėstytojų suvažiavimo delegatais ataskaitą. Prieiga internetu: <http://www.kremlin.ru/text/appears/2007/06/135323.shtml> [žiūrėta 2009 m. rugšėjo 10 d.].

²⁶ Žr. 2009 m. birželio 18 d. paskelbtą straipsnį apie atliktą sociologinį tyrimą „Neklasiniai

- utilitarinį santykį su įvairiomis ideologinėmis sistemomis, susiklosčiusią tikrovę galinčiomis paaiškinti politologinėmis koncepcijomis ir tradiciniais bei naujai užgimstančiais istorinio pasakojimo būdais. Pastaruoju metu visi šie sociopolitinės tapatybės dėmenys Kremliaus politikų ir jiems dirbančių politologų bei viešųjų ryšių specialistų yra naudojami kuriant savitą „valstybinio patriotizmo“ darinį.
3. „Valstybinio patriotizmo“ intelektualiais pagrindais politologinėje srityje tapo „energetinės supervalstybės“ ir „suverenios demokratijos“ sąvokos, kuriomis operuojant buvo siekiama pristatyti Rusiją tarptautinėje arenoje ir tuo pat metu suteikti valstybėje nusistovėjusiam režimui – „valdžios vertikalei“ – prasminių foną šalies gyventojų akyse. Ilgainiui paaiškėjo, kad „energetinė su-

pervalstybė“ ir „suvereni demokratija“ negali visiškai atliepti valdančiojo elito poreikių dėl savo dirbtinumo ir netapatumo tikrovei.

4. Politologinių manipuliacijų, konstruojant naują Rusijos visuomenės tapatumą, nesėkmes iš dalies sugebėta kompensuoti padidėjusia istorinio pasakojimo svarba. Šis pasakojimas šiandieninei Rusijos visuomenei atlieka ne tik kompensacinio, bet ir konsoliduojančio mechanizmo vaidmenį.
5. Rusijos visuomenėje valingai įtvirtintas ir vyraujantis istorinis pasakojimas yra selektyvus, monologinis ir ekspansyvus, o tai leidžia jį įvardyti kaip „neigatyvią istorinę tapatybę“. Nepaisant šių istorinio pasakojimo apie Rusijos praeitį, dabartį ir ateitį ypatumų, šio pasakojimo kūrėjai sugebėjo užtikrinti jam didelės visuomenės dalies palaikymą.

THE “CONQUEST” OF HISTORICAL SPACE IN THE 21ST CENTURY RUSSIA: NEGATIVE HISTORICAL IDENTITY?

Aurimas Švedas

S u m m a r y

The radical social and political changes experienced by the societies of the postsoviet space determine the transformations in their sociocultural mentality and create new forms of relation with the past. The construction of a new historical identity, which now proceeds in contemporary Russia, can be considered as a typical process for the postsoviet country, the particularity of which is created by several factors: traumatic experience and the particularities of sociopolitical life in a country that suffers transformation.

The Russian State which was built after the fall of the Soviet Union had no clear ideology and value system for more than fifteen years. During this period the elite of the state formed a utilitarian view towards various ideological systems, which could explain the development of reality through the concepts of political

sciences and new models of historical narrative. In recent years all these components of sociopolitical identity have been used by the politicians of Kremlin, the political scientists and public relations' specialists as an instrument for production of a peculiar formation – the “state patriotism”.

The intellectual foundations of the “state patriotism” in the sphere of political science are such terms as “energetic superpower” and “sovereign democracy” that were used simultaneously in order to present Russia in the international stage and to provide the state regime – the vertical of power – with meaningfulness in the eyes of the inhabitants of the state. Eventually it became obvious that such artificial and inadequate terms as “energetic superpower” and “sovereign democracy” cannot fully satisfy the needs of the ruling elite.

The failure of political science manipulations to build a new social identity in Russia was partly compensated by the rise of the importance of historical narrative. Historical narrative in contemporary Russian society plays a role not only of compensatory, but also of a consolidating mechanism.

The historical narrative which is powerfully

established and dominates in Russian society is selective, monological and expansive; it allows one to call it "negative historical identity". Despite the peculiarities of this historical narrative on Russian past, present and future, its creators managed to ensure the major public support for the narrative that became a very important part of social mentality in contemporary Russia.

Īteikta 2009 09 29

Parengta skelbti 2009 10 16